

ŠTÚDIE

HLAVNÉ ČRTY ZÁSTOJA MIEST NA SLOVENSKU V UHORSKOM STREDOVEKOM VOJENSTVE

VLADIMÍR SEGEŠ

SEGEŠ, V.: Role of towns in Slovakia in Hungarian military field at the end of Middle Age. *Vojenská história*, 2, 1, 1998, pp 3–20, Bratislava.

Although burghers in Kingdom Hungary did not play key role, they had in the defence system of country indispensable place. Way of military duties of prerogative (royal independent and mining) towns depended on nature of military conflicts and period conditions, thus it underwent numerous alterations.

Military duties of towns and burghers rested not only on their participation of global country defence thorough paying military taxes, supplying the troops with materiel, equipment and rations, but also through delivering fixed number of military personnel and direct defence of own town. In this case it meant first of all patrol service and in care of direct threat, combat service of burghers, especially building and maintenance of urban fortifications. That is the reason why author seeks for collected view on phenomenon of Middle Age town and urban fortification (ramparts) in Hungarian legislation – legal field, but he takes practical view as well. In the part dedicated to the arms and armour of the town self it is mentioned also the military inventory from Bratislava (1944), which is so far the oldest town document of this kind within the whole Hungary.

Military History. Slovakia. Slovak towns and Hungarian military field at the end of Middle Age.

Najmä za posledné tri desaťročia slovenská historiografia mimoriadne pokročila vo výskume dejín našich miest.¹ Úloha miest vo vojenstve, ako aj úloha vojenstva v dejinách našich miest však akoby doposiaľ stála na okraji záujmu. Relatívne macošský vzťah k tejto problematike badať aj v staršej uhorskej, no i modernej maďarskej i slovenskej historiografii,

¹Významnou mierou sa o to pričínala najmä Sekcia pre dejiny miest pri Slovenskej historickej spoločnosti SAV, ktorá od svojho vzniku roku 1970 zorganizovala viacero konferencií a sympózií. Zo zborníkov, ktoré z nich vzišli a sú prínosné aj z hľadiska našej témy, treba uviesť predovšetkým Spišské mestá v stredoveku. Košice 1974; Vývoj správy miest na Slovensku. Martin 1984; Banské mestá na Slovensku. Martin 1990; Städte im Donauraum. Bratislava 1993. Ich zostavovateľom či vedeckým redaktorom bol Richard Marsina.

Za priekopnícku a základnú individuálnu štúdiu v modernej slovenskej historiografii možno označiť prácu, ktorú napísala LEHOTSKÁ, D.: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: Sborník FFUK, *Historica* 10. Bratislava 1959, s. 65–114. Prehľad o produkcii bádania do konca 50. rokov podáva GÁCSOVÁ, A.: Historická literatúra o dejinách miest na Slovensku za feudalizmu, In: *Historický časopis* 9, 1961, s. 378–396; a v 60. rokoch MARSINA, R.: Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku. In: *Historický časopis* 20, 1972, s. 187–204. O najnovšej domácej i zahraničnej produkcii informuje SEDLIAKOVÁ, A. – ČIČAJ, V.: Výberová biografía k dejinám miest na Slovensku za roky 1990–1995. In: *Historické štúdie* 37. Bratislava 1996, s. 141–178.

Z moderných mestských monografií, ktoré sa úmerne venujú aj vojskej problematike v stredoveku, treba uviesť SEDLÁK, I. (éd.): *Dejiny Prešova* 1, Košice 1965. SUCHÝ, M.: *Dejiny Levoče* 1, Košice 1974. ŠIMONČIČ, J. – WATZKA, J. (ed.): *Dejiny Trnavy*. Bratislava 1989. ŠIŠMIŠ, M. (ed.): *Trenčín, Vlastivedná monografia* 1. Bratislava 1993; HALAJ, D. – MARSINA, R. (ed.): *Žilina – dejiny a prítomnosť*. Martin 1975. Zatiaľ posledná monografia *Dejiny Bratislavy* (ed. HORVÁTH, V. – LEHOTSKÁ, D. – PLEVA, J.), Bratislava 1982 (3. vyd.) kvalitu nedosahuje úroveň viaczväzkovej a na pramennej báze založenej práce ORTVAY, T.: *Geschichte der Stadt Preßburg, 1–4 (7 zv.)*, Preßburg 1892–1912, ktorá vyšla paralelne aj v maďarskej jazykovej mutácii (Pozsony város története. Pozsony 1892–1900), vojenstvu je venovaný najmä zv. 2/3, s. 216–332.

V slovenskej produkcii zatiaľ nevyšla súborná syntéza, ktorá by sa komplexnejšie venovala dejinám miest v stredoveku; takáto práca absentuje napokon aj v modernej maďarskej historiografii, ak nerátame viacero populárnovedeckých monografií (ako napr. GRANASZTÓI, G.: *A középkori magyar város*. Budapest 1980; ktorá však vojenstvo značne opomína). O to prekvapivejšia je 3-zväzková práca z produkcie rakúskej historiografie DEÁK, E.: *Das Städtewesen der Länder der ungarischen Krone (1780–1918)*. 1–2 (3 zv.) Wien 1979–1989. Ťažiskom práce je síce novovek, no autor si mimoriadne podnetne všima vznik a vývoj miest v Uhorsku aj z vojenského hľadiska.

a to i vojenskej.² V žiadnom prípade pritom nemožno túto problematiku považovať za periférnu.³

Mestá a mešťania v Uhorsku nezohrávali síce vo vojenstve kľúčovú úlohu, no v brannom systéme krajiny mali vždy nezastupiteľné miesto. Forma vojenských povinností výsadných (slobodných kráľovských i banských) miest a mestečiek bola závislá od charakteru vojnových konfliktov a dobových pomerov, takže v minulosti prešla mnohými kvalitatívnymi i kvantitatívnymi premenami.⁴

Mesto a branná moc v podobe armády v makrorovine či mešťan a vojak v mikrorovine predstavujú dva významné spoločenské fenomény, ktoré sa významnou mierou nielen podieľali na každodennosti, ale ju aj spoluvytvárali.

Mesto vždy malo významnú úlohu v každodennosti vojska, ktoréhokoľvek vojvodu, rytiera či radového žoldniera. Nešlo pritom v žiadnom prípade iba o vidinu koristi. Vnímanie mesta zo strany stredovekého bojovníka bolo mnohoraké. Náprotivný obraz bol nemenej zaujímavý. Videnie zámožného mešťana, remeselníka alebo nádenníka bolo tiež mnohoraké, nikdy však nie identické navzájom, no ani s predchádzajúcim pohľadom. Kým pre jedného znamenalo vojsko skutočnú pohromu, pre druhého mohlo byť spásnosným zdrojom obživy. A to je len jeden z aspektov tejto zložitej problematiky.

DEFINÍCIA A POJEM MESTA

V súvislosti s vymedzením pojmu mesta treba poukázať na faktor časopriestorového zariadenia a z neho vyplývajúceho vnímania stredovekého človeka.⁵ Aj pre vojenského historika je dôležité uvedomenie si vcelku základného faktu, že kedysi bolo rozpätie priestorového vnímania limitované zrakovými a sluchovými orgánmi a rýchlosť prenosu informácií na väčšiu vzdialenosť sa rovnala nanajvýš rýchlostnej kapacite koňa, prípadne cvičeného holuba. Ktorákoľvek väčšia či menšia komunita v stredoveku si síce svoju časovú a priestorovú determináciu sotva uviedomovala, no práve vďaka nej nebola navzájom natoľko anonymná, mala v omnoho väčšej miere vyvinutý cit pre kontrast, a tým aj identifikačný zmysel.⁶ V stredovekom meste nik neušiel pozornosti. Týkalo sa to nielen prichádzajúcich zvonka, ale aj samotných obyvateľov mesta. Každý kamsi patrili, mal kdesi príslušnosť, a to aj ľudia na okraji mestskej spoločnosti, akými boli najmä žobráci, chorí, prostitútky či zločinci. Zreteľne sa vynímal aj každý ozbrojenec, či už mestský dráb alebo cudzí žoldnier.

²Cieľavedomá pozornosť zástoju miest v stredovekom uhorskom vojenstve a úlohe vojenstva v dejinách miest absentuje napokon aj v posledných dvoch (resp. troch) syntetických dielach (česko-)slovenskej i maďarskej vojenskej historiografie: Vojenské dějiny Československa, I. díl (do roku 1526), Praha 1985; KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: Vojenské dějiny Slovenska. I. zv., Stručný náčrt do roku 1526. Bratislava (1994); Magyarország hadtörténete. (I). A honfoglalástól a kiegyezésig. Budapest 1984. Na tomto mieste sa žiada poznamenať, že kapitoly o vývoji vojenstva na Slovensku od 10. storočia do roku 1526 v slovenskej syntéze sú vlastne len doslovným a miestami skrátaným slovenským prekladom príslušných kapitol z československej syntézy (ich autorom je v oboch prípadoch R. Marsina). Tak sa do slovenskej syntézy nedostali práve niektoré pasáže venované mestám.

³Poukázali sme na to aj v referáte na XXII. Kongrese medzinárodnej komisie pre vojenské dejiny vo Viedni v septembri 1996. (SEGEŠ, V.: Die Städte in der Slowakei und das Militärwesen an der Wende des Mittelalters. In: XXII. Kongress der internationalen Kommission für Militärgeschichte. Von Crécy bis Mohács – Kriegswesen im späten Mittelalter (1346–1526). Acta 22. Wien 1997, s. 238–247.)

⁴Náčrt priebehu vojnových udalostí v 15. storočí a začiatkom 16. storočia na Slovensku, tamže, s. 238–241; ako aj KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: c. d., s. 151–154.

⁵Podrobnejšie a so širokou platnosťou kategórie priestoru, času a človeka na konci stredoveku osvetľuje MACEK, J.: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526). 1. Hospodářská základna a královská moc. Praha 1992, s. 13–49.

⁶Plasticky je tento fakt evidentný, ak si uvedomíme, že približne tritisíc obyvateľov žijúcich v stredovekej Levoči, ohradenej múrom na ploche 40 ha, by sa dnes zmestilo do jediného dlhého 12-poschodového panelového domu v Petržalke. (K počtu a rozlohe pozri GÁCSOVÁ, A.: Niektoré aspekty počtu a majetnosti obyvateľov východoslovenských miest v stredoveku. In: Spišské mestá v stredoveku, c. d., s. 45–52.)

Podľa starého nemeckého príslovia „Stadtluft macht frei“ – čo možno voľne preložiť ako „mestské ovzdušie oslobodzuje“ – spočíval hlavný atribút stredovekého mesta v oslobodení sa spod jarma feudálnej (poddanskej) závislosti či presnejšie v nadobudnutí osobnej slobody, lebo aj slobodné kráľovské mestá a ich plnoprávni občania boli v poddanskom vzťahu voči kráľovi. Samotní mešťania boli vlastne „právnymi spoločníkmi“ a ich spoločenie malo inštitucionálny charakter. Príslušné mestské právo však neznamenalo, že všetci mešťania či obyvatelia mesta si boli navzájom aj rovní. Rozdielne sociálne, hospodársko-majetkové a politické faktory sa odzrkadľovali v hierarchicky štruktúrovanej mestskej komunite.⁷ Jedným zo znakov tejto spoločnosti bolo, že mužskí príslušníci mešťanstva a spravidla aj ostatní muži v meste vytvárali v prípade potreby bojovú a ozbrojenú (zväčša obrannú, zriedkavo však aj útočnú) komunitu.

Je dostatočne známe, že pri zakladaní miest a mestskej siete sledovali uhorskí panovníci dva hlavné ciele: hospodársky a obranný. Predovšetkým vo vyšnom či v hornom Uhorsku, čiže zhruba na území dnešného Slovenska, sa od 13. storočia popri relatívne rozvinutej sieti hradov stávali čoraz významnejším vojenským činiteľom aj aglomerácie mestského charakteru.

Ako výsledok dlhotrvajúceho procesu sa v Uhorsku už v 1. polovici 15. storočia vykrystalizovali dve kategórie miest: menšia skupina vyspelých mestských sídlisk nazývaných civitates a veľký počet miest či mestečiek nazývaných oppida. Azda najvýstižnejšie východisko pre toto rozlíšenie miest a mestečiek nám podáva tzv. Malý dekrét kráľa Žigmunda z roku 1405, v ktorom sa hneď v úvode priam programovo vyhlasuje vôľa opevniť a obohnať mestá hradobným múrom a niektoré slobodné vsi (dediny) alebo mestečká povýšiť na mestá; následne sa zdôrazňuje potreba a význam opevnenia miest, a to konkrétne v súvislosti s hroziacim tureckým nebezpečenstvom⁸. Je príznačné, že Žigmund zároveň s vydaním dekrétu povýšil na slobodné kráľovské mestá viaceré mestečká: Šamorín, ktorý dostal bratislavské právo, Žilina, ktorá už užívala krupinské právo, Sabinov, ktorý dostal košické právo. V privilégiách panovník týmto mestám zároveň nariadil, aby sa opevnili hradbami.⁹ Už v roku 1404 kráľ Žigmund oslobodil Prešovčanov od platenia ročnej dane (cenzu aj kolekty) na 12 rokov a nariadil, aby sa takto získané peniaze investovali do stavby hradieb v priebehu dvoch rokov. Kráľ zdôraznil, že výstavba kamenných mestských hradieb sa má uskutočniť na jeho príkaz.¹⁰ Obdobné nariadenie o 6-ročnej daňovej úľave a investovaní týchto prostriedkov do rekonštrukcie mestských hradieb vydal Žigmund 14. 3. 1404 aj mestu Kežmarku.¹¹ V prípade Spišskej Novej Vsi kráľ roku 1410 zasa upozornil ostatné mestá na Spiši, aby nepožadovali jej účasť na fortifikačných prácach, pokiaľ si mesto nedokončí vlastné hradby a opevnenie vrátane priekop.¹² Nebývalé úsilie kráľa Žigmunda pri podpore budovania mestských fortifikácií bolo natoľko zjavné, že aj kráľovská kancelária ho vyjadřila ako jeden z hlavných panovníckych zámerov; kráľovi slúži ku cti a krajine na úžitok „*si terre, civitates et opida nostre ditioni subiecta fortalitiurum presidiis muniantur*“.¹³

Ktorékoľvek rozvíjajúce sa mestské sídlisko mohlo pri dosiahnutí istých podmienok nadobudnúť charakter a postavenie mesta či presnejšie uznanie za plnoprávne mesto aj bez opev-

⁷GRANASZTÓI, G.: c. d., s. 32.

⁸„...quasdam civitates, murorum ambitu cingendas, quasdam liberas villas seu oppida, civitatis honore sublimandas..., novissime vero per Turcos irrogatis solummodo ob muratorum civitatum seu aliarum munitionum...“ DÖRY, F. – BÓNIS, G. – BÁCASKAI, V.: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. Budapest 1976, s. 191. Považujeme za zaujímavé i veľavravné, že spomedzi 11 dodnes zachovaných originálov tohto cirkulárneho dekrétu patrí až 7 prvopisov mestám na Slovensku. Ide o Hybe, Košice, Krupinu, Nemeckú (dnes Partizánsku) Lupču, Prešov, Ružomberok a Žilinu. Potvrdený je aj exemplár vydaný v Levoči, ktorý sa však nezachoval (Tamže, s. 190.)

⁹MÁLYUSZ, E.: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest 1984, s. 168.

¹⁰„...cum nos civitatem nostram Eperyes nuncupatam muro circumdari et aliis fortaliciis lapideis videlicet et ligneis firmare commiserimus“. Tamže, s. 168 a (pozn. 87) s. 297. Pozri aj Dejiny Prešova, c. d., s. 91.

¹¹MÁLYUSZ, E.: c. d., s. 168 a (pozn. č. 88) s. 297.

¹²Tamže, s. 168–169.

¹³Tamže, s. 168.

nenia. Žigmund sa však vo svojej mestskej politike usiloval o to, aby mestské hradby boli základným kritériom pre plné uznanie sídliska za mesto. Rozvinul tak v mestotvornom procese aspekt budovania pevných hradieb, ktorý už pred ním, lež z iného hľadiska zakotvil kráľ Ľudovít I. V 6. článku dekrétu z roku 1351 sa nariaďovalo, že iba hradbami opevnené mestá (*civitates muratae*) sú oslobodené od platenia deviatku zemepánovi.¹⁴ V mestotvornom procese v Uhorsku sa teda už od polovice 14. storočia zrači tendencia, ktorú roku 1514 definoval Štefan Verböci v právnej zbierke uhorského obyčajového i platného šľachtického práva, ktorá sa skrátene nazýva Tripartitum a ktorá slúžila ako právna rukoväť až do roku 1848. Verböci bez ohľadu na rozmanitosť mestských sídlisk, výsady a zvyky meštianskych spoločenstiev určil princípy, ktoré na základe historickej skúsenosti tvorili postatu mesta. Ako vzor mu slúžili slobodné kráľovské mestá, takže na základe právneho určenia a skutočného stavu Verböci odvodil latinský názov pre mesto (*civitas*) od mešťana (*cives*) tým, že samotný termín identifikoval so spoločenstvom občanov (*civium unitas*). Samotné mesto vnímal v duálnom, čiže obojstrannom prepojení obyvateľstva a obce, na základe čoho ďalej za mesto považoval mnohorakosť domov a ulíc obklopenú potrebnými múrmi (hradbami) a baštami, ktorá je privilegovaná na dobré a dôstojné nažívanie.¹⁵

Z uvedenej definície mesta je zrejmé, že opevnenie bolo nevyhnutným atribútom plnoprávneho mesta. Opevnenie a mestské hradby jednoznačne poukazujú na ťažiskový význam miest z vojenského hľadiska. V sociálnopsychologickej rovine môžu mestské hradby nepochybne slúžiť ako stelesnený príklad zdroja oprávneného sebavedomia a sebadôvery mešťanov a vôbec všetkých obyvateľov stredovekého mesta. Ohradenie mesta malo prakticky, no aj symbolicky avizovať jeho nedobytnosť, zároveň však zaiste malo navonok demonštrovať okoliu sebestačnosť, prosperitu a nezávislosť mestskej komunity. Táto skutočnosť sa rukopisne premietla aj do mestskej heraldiky.¹⁶ Skĺbenie hospodárskej a vojenskej sily bolo, podľa nášho názoru, hlavným krokom v procese konštituovania sa miest na privilegovaný, štvrtý stav uhorskej spoločnosti v stredoveku. Bez náležitej podpory zo strany panovníka by však nezávislosť a sloboda miest bola len iluzória. Svedčí o tom viacero príkladov, keď aj mnohé slobodné kráľovské mestá po tom, čo ich kráľ dal do zálohu, upadli do dlhodobej či trvalej podriadenosti svetského alebo cirkevného feudála, čím klesli na úroveň zemepanských miest či mestečiek.¹⁷ Napokon, ani napriek vysokému stupňu autonómie a existencie mestskej samosprávy a murovaného opevnenia nemohlo byť vo vtedajších podmienkach žiadne mesto, a to nielen v Uhorsku, ale ani v celej Európe, odkázané samo na seba.¹⁸

Na prelome 15. a 16. storočia sa právna kategorizácia miest petrifikovala aj snemovými uzneseniami. Významným predelom rozlišovania medzi slobodnými mestami a mestečkami bol 47. zákonný článok z roku 1492, podľa ktorého sa všetkým mestám neohradeným murovanými hradbami ukladala povinnosť platiť zemepánom deviatok z naturálií.¹⁹ V III. dekréte kráľa Vladislava II. z roku 1498 sa v 38. článku vypočítava desať najvýznamnejších miest

¹⁴Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000–1526, évi törvények (ďalej CJH 1000–1526). Budapest 1899. s. 172; DÖRY, F. – BÓNIS, G. – BÁCSKAI, V.: c. d., s. 132.

¹⁵„Quia de liberis quoque civitatibus, paucis tractandum occurit, ideo sciendum: quod civitas dicitur, quasi civium unitas, eo quod ibi populorum pluralitas sit convocata. Est autem civitas, domorum et vicorum pluralitas, moenibus, et praesidiis circumcincta necessariis, ad bene, honesteque vivendum privilegiata.“ Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. Werböczy István Hármaskönyve (ďalej CJH – Tripartitum), III. časť, 8. čl., profl., I. §. Budapest 1897, s. 388.

¹⁶Bližšie pozri NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Bratislava 1967; KARTOUS, P. – NOVÁK, J. – VRTEL, L.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Bratislava 1991.

¹⁷Bližšie Dejiny Slovenska I. (do roku 1526). Bratislava 1986, s. 436–439. Správnosť termínu zemepanské mesto (namiesto poddanské mesto či mestečko) zdôvodnil BARTL, J.: K problémom diferenciacie miest a mestečiek na kráľovskej pôde v 15. storočí a na začiatku 16. storočia. In: Vývoj správy miest na Slovensku, c. d., s. 72.

¹⁸MATTHEW, D.: Svět středověké Evropy. (b. m. v.) 1996, s. 131.

¹⁹CJH 1000–1526, s. 510–512. Išlo vlastne o obdobnú exempciu z platenia deviatku, ako ju určovalo ustanovenie 6. článku dekrétu Ľudovíta I. z roku 1351 (pozri poznámku č. 14).

v Uhorsku, z ktorých 6 bolo na dnešnom území Slovenska: Košice, Bratislava, Bardejov, Prešov, Trnava a Levoča.²⁰ Podrobnejšiu kategorizáciu miest obsahuje 3. zákonný článok dekrétu kráľa Vladislava II. z roku 1514.²¹ Rozlišuje sa v ňom:

- osem slobodných kráľovských miest, z toho na Slovensku päť, a to Košice, Bratislava, Trnava, Bardejov a Prešov, ktoré mali úplnú súdnu právomoc a ich najvyššou odvolacou inštanciou bol súd hlavného taverníka, podľa čoho sa tieto mestá nazývali aj taverníckymi mestami;
- sedem slobodných kráľovských miest, z toho na Slovensku tri: Levoča, Skalica a Sabinov, ktorých najvyššou súdnou inštanciou bol súd kráľovského osobníka (personála), takže tieto mestá sa nazývali aj personálskymi mestami;
- slobodné banské mestá, medzi ktorými sa menovite uvádzajú Kremnica, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Zvolen a ostatné banské mestá.²² Ich hlavnou súdnou odvolacou inštanciou v civilných záležitostiach bol súd kráľovského osobníka (personála), v banských záležitostiach banská komora.

Všetky tri kategórie spomínaných miest si svoje výsadné postavenie udržali nielen do konca stredoveku, ale až do konca feudalizmu. Medzi slobodné kráľovské mestá vypočítané v zákonom článku 3/1514 a vo Verböcicho Tripartite²³ sa nedostali viaceré mestá, ktoré v období neskorého stredoveku spĺňali podmienky či predpoklady plnohodnotných miest. Za takéto mestá treba považovať predovšetkým Gelnicu, Kežmarok, Komárno, Krupinu, Nitru, Trenčín a Žilinu. Ako je očividné, viac než polovica všetkých slobodných kráľovských miest či slobodných banských miest v Uhorsku bola na dnešnom území Slovenska, kde ku koncu stredoveku bolo približne 200 ďalších lokalít (sídliisk), ktoré z funkcionálneho hľadiska mali mestský charakter.²⁴

OBRANA KRAJINY A MESTÁ

Vojenská a branná povinnosť miest a zapojenie mešťanov a príslušníkov mestských komunít do celokrajinského branného systému úzko súvisí so samotným procesom vzniku a konštituovania miest v Uhorsku, takže má začiatky v 13. storočí. Pre mestskú politiku kráľa Bela IV. bolo príznačné, že pri udelení výsad a privilégií spravidla uložil novému sídlisku súčasne vojenské a branné úlohy. Fakticky sa tak vojenská či branná povinnosť mešťanov začala regulovane uskutočňovať okolo polovice 13. storočia, čo však podstatne nezvýšilo počet vojnopovinných v Uhorsku. V prípade mešťanov nešlo totiž o všeobecnú osobnú vojenskú povinnosť jednotlivca, ako to bolo zvykom u šľachticov podliehajúcim insurekčnej povinnosti, ktorej legislatívne korene vychádzali zo Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222 a jej neskorších renovácií. Okrem iného sa v nej nariaďovalo, že ak „*kráľ chce viesť ťaženie mimo krajiny, servienti (čiže kráľovskí služobníci a neskôr vlastne šľachtici – V. S.) nie sú povinní ísť s ním, iba ak na jeho náklady... Ak však z cudzej strany vpadne vojsko do krajiny, všetci do jedného musia*

²⁰Tamže, s. 614–616.

²¹Tamže, s. 708.

²²Dejiny Slovenska, c. d., s. 438 uvádzajú, že za ne sa zaiste považovali stredoslovenské banské mestá, konkrétne Nová Baňa, Pukanec, Ľubietová a Banská Belá.

V tejto súvislosti treba poukázať na skutočnosť, že neveľký Sabinov sa dostal medzi slobodné kráľovské mestá zaiste vďaka dôležitej strategickej polohe, a najmä tomu, že patril do združenia piatich miest nazývaných Pentapolitana. O spolku piatich miest (Päťmestí, Pentapolitane) a o ďalších mestských zväzoch na Slovensku v stredoveku a začiatkom novoveku prínosne informuje a niektoré vojenské aspekty načrtáva HALAGA, O. R.: Spoločenstvá miest na Slovensku. In: Vývoj správy miest na Slovensku, c. d., s. 51–67.

²³CJH – Tripartitum, c. d., III. časť, 8. čl., 2. §, s. 390 – uvádza spolu iba 11 slobodných miest, a to: Stoličný Belehrad, Ostrihom a Levoča (ako mestá podliehajúce pod jurisdikciu osobnej kráľovskej prítomnosti) a Budín, Pešť, Košice, Bratislava, Trnava, Šopron, Bardejov a Prešov (ako mestá podliehajúce súdne hlavnému taverníkovi).

²⁴Dejiny Slovenska, c. d., s. 438.

nastúpiť. Taktiež, ak by sme chceli tiahnuť s vojskom mimo krajiny, všetci, ktorí vlastnia stoliče (čiže župami) alebo majú peniaze (čiže príjem) od nás, sú povinní vypraviť sa s nami.“²⁵

Vojenské povinnosti miest sa už spočiatku určovali mestám individuálne a zrejme záviseli od viacerých okolností a konkrétnej situácie, takže nemali charakter jednotného systému. Ako najstarší, a aj písomne doložený sa javí spôsob, ktorého podstata spočívala v limitovaní vojenskej povinnosti podľa počtu usadlostí. Napríklad Trnava, ktorej privilégium z roku 1238 je najstarším zachovaným mestským privilégiom v rámci celého Uhorska, mala povinnosť postaviť „zo sto usadlostí jedného vojaka čo najpočetnejšie vystrojeného všetkými vojenskými náležitosťami“; táto povinnosť však platila iba v prípade, keď kráľ osobne viedol vojsko.²⁶ Podobne znelo aj príslušné ustanovenie privilégia pre hostí Starého Tekova z roku 1240.²⁷ Nitra zasa mala podľa privilégia z roku 1248 určenú paušálnu kvótu 12 ozbrojencov.²⁸ V celouhorských pomeroch sa v 13. storočí konkrétny limit stanovil ešte týmto mestám: Satmár (Satu Mare) podľa privilégia z roku 1230 dodával 4 ozbrojencov (lukostrelcov), Záhreb mal podľa privilégia z roku 1242 vystrojiť 10 ozbrojencov a rovnako 10 ozbrojencov stávala podľa privilégia z roku 1244 aj Pešť.²⁹ Ďalším typom privilégií sú prípady, keď sa stanovuje povinnosť vystrojiť ozbrojencov, no neurčuje sa kľúč postavenia či konkrétny počet. Do tejto skupiny patrili: Krupina, ktorá mala podľa privilégia z roku 1244 stanovenú vojenskú službu v kráľovskom vojsku podľa svojich možností, pričom však na najbližších 5 rokov bola od nej oslobodená,³⁰ Dobrá Niva a Babiná, ktorej sa v privilégii z roku 1254 ukladá povinnosť slúžiť v kráľovskom vojsku na spôsob hostí z Krupiny,³¹ ďalej Banská Bystrica, ktorej hostom („*hospitibus nostris de nova villa Bystrice*“) sa roku 1255 ukladá, aby dobre vyzbrojení naruokovali pod kráľovu zástavu počas všetkých vojenských výprav s osobnou kráľovou účasťou³² a napokon aj Zvolen, ktorému kráľ Belo IV. v obnovenom základnom privilégii roku 1243 ešte nevyvedzuje vojenskú povinnosť,³³ ale v privilégii z roku 1254 sa už ustanovuje, že pri zvolaní vojska sú Zvolenčania povinní nastúpiť pod kráľovu zástavu podľa pokynov zvolenského župana.³⁴ Je zaujímavé, že hoci viaceré miesta a mestečiek na Slovensku – popri Dobrej Nive a Babinej ešte Nemecká (Partizánska) Ľupča (1263), Hybe (1265),

²⁵Poslednú kritickú edíciu Zlatej buly Ondreja II. podáva MARSINA, R. (ed): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, zv. I, Bratislavae 1971, č. 270, s. 199–201.

²⁶„... nec in exercitum, cui rex personaliter non interfuerit, venire compellantur et de centum mansionibus unum militem omnibus necessariis militaribus honestissime preparatum mittere teneantur.“ MARSINA, R. (ed): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, zv. II, Bratislavae 1987, č. 44, s. 31.

²⁷Tamže, č. 79, s. 56.

²⁸„Et quociescunque expedierit contra inimicos regni nostri, datis ex eis duodecim armatis sub vexillo regis militabunt.“ Tamže, č. 298, s. 209.

²⁹DEÁK, E.: c. d., s. 26. Na tomto mieste treba spomenúť aj sedmohradských Sasov, ktorí sčasti analogicky so spišskými Sasi predstavujú celkom špecifický prípad konania vojenskej povinnosti. Podľa privilégia Ondreja II. z roku 1224 (tzv. *Andreanum*) mali sedmohradskí Sasi povinnosť postaviť 500 ozbrojencov na obranu krajiny vo vnútrozemí, resp. 100 v prípade zahraničnej výpravy: „Milites vero quingenti intra regnum et regni expeditionem deputentur, extra vero regnum centum“. MARCZALI, H.: *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. A Magyar történet külföldiek kézikönyve. Budapest 1901, s. 146.

³⁰„Ipsi vero iuxta possibilitatem suam, videlicet secundum quod commode poterunt, inspecta multitudinem et facultatibus ipsorum tenebuntur nos, cum expedierit, procurare et servire nobis in exercitu nostro. Verum tamen quinque annos, ne intra eorum spatium ad exercitum veniant, eis ex liberalitate regia indulgemus.“ MARSINA, R. (ed): *Codex diplomaticus*, zv. II, c. d., č. 168, s. 113–114.

Z uvedenej citácie je zrejme, že treba poopraviť mylný údaj, viackrát vyslovený R. Marsinom, že Krupinčania dodávali od sto manzií či domácností jedného vojaka. (Např. MARSINA, R.: K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In: *Historický časopis*, 21, 1973, č. 3, s. 349; KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: c. d., s. 131; *Dejiny Slovenska*, c. d., s. 256, ako aj inde.)

³¹MARSINA, R. (ed): *Codex diplomaticus*, zv. II, c. d., č. 450, s. 313–314.

³²Tamže, č. 491, s. 340–341.

³³Tamže, č. 139, s. 93–94.

³⁴„Concessimus etiam memoratis hospitibus, ut quocumque exercitum habuerimus generalem, sub nostro vexillo militare tantummodo teneantur cum comite de Zoulum in nostro ordine descendentes.“ (Tamže, č. 444, s. 308–309)

Plešivec a Štítник (1328), Slovenská Lupča (1330), Svätý Martin (1340), Sučany (okolo 1340), Turany (1390), Dolná Štubňa, Bzovík (1406) a sprostredkovane aj Ružomberok (1318) a Liptovský Trnovec (1429) – prijalo krupinské mestské právo a riadilo sa ním, vojenská povinnosť (služba) sa im vyslovene neuložila,³⁵ tak ako napokon ani ostatným mestám a mestiečkám na Slovensku, ktoré dostali privilégia v 14. storočí.

Spišskí Sasi, ktorí sprvoti tvorili Spoločenstvo spišských Sasov a neskôr sa rozčlenili na viaceré provincie spišských miest,³⁶ mali od roku 1271 povinnosť postaviť spolu 50 obrnených kopijníkov (jazdcov), ktorí mali bojovať pod kráľovou zástavou.³⁷ Roku 1317 boli od tejto povinnosti oslobodení,³⁸ za čo však museli platiť štvornásobný finančný poplatok – namiesto dovtedajších 300 hrivien striebra odvádzali až 1200 hrivien.³⁹ Aj hostia Veľkého Šariša, Prešova a Sabinova boli roku 1299 kráľom Ondrejom III. oslobodení od účasti v kráľovskom vojsku, no určila sa im povinnosť spoločne platiť kráľovi každoročne 150 hrivien striebra.⁴⁰ Možno sa teda oprávnene domnievať, že koncom 13. a začiatkom 14. storočia sa vojenská služba považovala za pomerne nákladnú povinnosť.

Spomínaný kontingent kopijníkov Spoločenstva spišských Sasov či neskoršej Provincie spišských miest neslobodno stotožňovať ani zamieňať s tzv. spišskými kopijníkmi, ktorí boli šľachticmi a pomenovanie dostali od povinnosti postaviť do kráľovského vojska istý počet ozbrojencov – kopijníkov. V privilégii Bela IV. zo 7. 6. 1243 sa určuje, že „*styria, ktorí majú zem vo výmere 8 popluží, sú povinní poslať pod našu (t. j. kráľovu) zástavu jedného primerane vyzbrojeného (kopijníka)*“.⁴¹ Od 14. storočia spišskí kopijníci vysielali 10 ozbrojencov,

³⁵LEHOTSKÁ, D.: c. d., s. 83.

³⁶Spoločenstvo spišských Sasov (Communitas, Universitas alebo Provincia Saxonum de Scepus) vzniklo na základe kolektívneho privilégia kráľa Štefana V. z roku 1271 (pozri nasledujúcu poznámku). Združovalo nemecké obyvateľstvo osídlené v Popradskej a Hornádskej kotline. V čase potvrdenia kolektívneho privilégia kráľom Karolom I. roku 1317 (pozri poznámku č. 38) patrilo do Spoločenstva spišských Sasov 30 väčších sídel, ktoré s príslušenstvom mali spolu 43 lokalít. Tento počet sa však už v prvej polovici 14. storočia zmenšil na 24, čím vznikol útvar nazývaný neskôr Provincia XXIV spišských miest (Provincia XXIV oppidorum terrae Scepusiensis). Nie je zatiaľ objasnené, ktoré lokality patrili v 14. storočí do tejto provincie. Michal Suchý (Dejiny Levoče, c. d., s. 57) poukázal na fakt, že sa medzi nimi nachádzali aj obce, v ktorých bývali „slovenskí hostia“, takže Spoločenstvo spišských Sasov nie je správne pokladať za národnostne uzavretú a výlučne nemeckú etnickú organizáciu. Na čele jej samosprávy bol spišský gróf (comes provinciae) volený na obdobie jedného roka. Všetci obyvatelia spišských miest užívali spišské právo nazývané Zipser Willkühr. Pôvodne to boli zvyky a obyčaje, ktoré si saské obyvateľstvo prinieslo z vlasti, časom sa v ňom však uplatnili uhorské vplyvy, takže po spísaní sa už odlišovalo od saského práva. Roku 1412 kráľ Žigmund záložoval poľskému kráľovi Vladislavovi II. za 37 000 kóp českých grošov 13 najbohatších miest z provincie: Ľubica, Matejovce, Poprad, Ruskinovce, Spišská Belá, Spišská Nová Ves, Spišská Sobota, Spišské Podhradie, Spišské Vlchy, Stráže pod Tatrami, Tvarožná, Veľká a Vrbov. Zachovali si pôvodné výsadné postavenie a ustálil sa pre ne názov Provincia XIII spišských miest. Podolíneec, Hniezdne a Stará Ľubovňa, ktoré sa taktiež dostali do zálohu, nepatrili do tejto provincie, lebo ani predtým nepatrili do Spoločenstva spišských Sasov, ale boli začlenené do hradných panstiev Ľubovňa a Podolíneec. Pôsobnosť poľskej správy sa obmedzila na dozor, ktorý vykonával starosta (kapitán) sídliači na Ľubovnianskom hrade. Zálohované mestá boli začlenené do Uhorska až roku 1772 pri tzv. prvom delení Poľska.

Mestá, ktoré neboli zálohované, utvorili na pôvodnom právnom základe nový samosprávny útvar nazývaný Provincia XI kráľovských spišských miest (Communitas XI regalium civitatum terrae Scepusiensis). Výsadné postavenie si však neubránili, lebo už v druhej polovici 15. storočia klesli na úroveň poddanských mestiečiek prípadne dedín a stali sa príslušenstvom Spišského hradu. Boli to Bystrany, Harichovce, Hrabušice, Iliašovce, Kurimany, Mlynica, Odorín, Smižany, Spišský Štvrtok, Veľký Slavkov a Žakovce. (ŽUDEĽ, J.: Stolice na Slovensku. Bratislava 1984, s. 111–112.)

³⁷„Deinde cum nos in regno nostro vel extra regnum exercituae vel miliciam exercere coegerit temporis necessitas, ut parati cum quinquaginta viris armatis lanceatis venire teneantur sub vexillo regis viriliter pugnaturi.“ JUCK, E.: Výsady miest a mestiečiek na Slovensku (1238–1350), zv. I. Bratislava 1984, č. 43, s. 55.

³⁸„Volumus eciam, quod ab omni exercituacione, quam a nobis indici acciderit in quacumque parte regni nostri, absoluti sint et excepti, et ad illam venire nullatenus teneantur, nisi infra metas et limites provincie Scepusiensis exergerit exercere miliciam temporis necessitas inpactati, cui ob defensionem patrie inuiti pro viribus tenebuntur.“ Tamže, č. 100, s. 89.

³⁹„...quod ipsi singulis annis ratione terragii ipsorum mille et ducentas marcas...“ Tamže.

⁴⁰Tamže, č. 90, s. 82–83, pozri aj Dejiny Prešova, c. d., s. 66.

⁴¹MARSINA, R.: Codex diplomaticus, zv. II., c. d., s. 88–89.

podľa čoho sa ich samosprávny celok a súčasne najstaršie výsadné územie na Spiši, ktoré však nikdy nemalo a ani nenadobudlo mestský charakter, nazývalo *Stolica* desiatich kopijníkov (*Sedes decem lanceatorum*), resp. Malá či Horná stolica na rozlíšenie od vlastnej Spišskej stolice.⁴²

Pre odhad konkrétnej povinnosti vojenskej služby čiže kvóty ozbrojencov dodávaných výsadnými mestami v 14. storočí nenachádzame v prameňoch priamu oporu.⁴³ V globále mohlo ísť najviac o niekoľko stovák vojakov. Súviselo to s tým, že mestá sa spod vojenskej povinnosti vykupovali platením mimoriadnych vojenských daní. V 15. storočí nadobudli vojenské povinnosti a danosti miest charakter pevného a funkčného systému, o čo sa zaslúžili predovšetkým normatívne a zákonné úpravy vydané či schválené kráľom alebo uhorským snemom. Z rokov 1403–1526 sa zachovalo približne 30 zákonných nariadení, ktoré všeobecne upravovali brannú povinnosť.⁴⁴ Len malá časť týchto zákonných ustanovení bola venovaná určeniu vojenských povinností miest, pričom treba zdôrazniť, že výsadné mestá tu vystupujú nie ako činorodý subjekt, ale ako objekt. Aj v tomto prípade sa prejavuje skutočnosť, že mestá napriek svojmu nepochybne významnému ekonomickému potenciálu zohrávali v politickom živote krajiny, a najmä vo sfére mocenského vplyvu len druhoradú úlohu.

Na konci stredoveku teda vojenská povinnosť miest a mešťanov spočívala jednak v ich zapojení do celokrajinskej obrany, a to platením vojenskej dane, zásobovaním kráľovského vojska výzbrojou, výstrojom i potravinami, zapožičiavaním ťažkých zbraní (diel a katapultov) aj s obsluhou, ako aj dodávaním predpísaného počtu vojakov, a jednak aj v bezprostrednej obrane vlastného mesta. V tomto prípade išlo predovšetkým o budovanie a údržbu mestských fortifikácií, strážnu službu, alebo v prípade priameho ohrozenia mesta o bojovú službu mešťanov.

Do istej miery prekvapujúce, no opodstatnené je konštatovanie, že v 15. storočí mestské vojenské kontingenty ako celok kvalitou predstihli najpočetnejšiu zložku uhorských branných síl, ktorú trvalo predstavovali stoličné bandériá zložené zo šľachticov a občas doplnené aj o portálne vojsko stolíc.⁴⁵ Dôvod kvalitatívneho vzostupu vojenskej hodnoty mestských oddielov a ich poľných jednotiek spočíval predovšetkým v náraste podielu najímaných žoldnierov, čo v značnej miere odbremeňovalo mešťanov od vykonávania vojenskej služby v meste, ale hlavne od účasti na vojenských výpravách a pri poľných ťaženiach mimo mesta. Významným faktorom bolo ďalej to, že mestskí žoldnieri mali nielen lepšie individuálne vojenské skúsenosti než mešťania a stoliční (šľachtickí i portálni) insurgenti, ale boli aj lepšie vyzbrojení a vystrojení. Kvalitnú, no drahú výzbroj a výstroj im spravdila vždy poskytovalo mesto.⁴⁶ kým šľachtici boli povinní vystrojiť a vyzbrojiť sa z vlastných prostriedkov.⁴⁷ Služby mestských žoldnierov často požadoval a využíval aj kráľ Matej I. počas celého vyše tridsaťročného panovania, a to aj napriek existencii stáleho žoldnierskeho vojska.⁴⁸

⁴²Bližšie ŽUDEĽ, J.: c. d., s. 110–111.

⁴³Nedostatok relevantných pramenných údajov pre uvedené obdobie zhodne konštatujú obidve (slovenská i maďarská) vojenskohistorické syntézy. Pozri KLEIN, B. – RUTTKAY, A. – MARSINA, R.: c. d., s. 142; Magyarország hadtörténete, c. d., s. 65.

⁴⁴ERDÉLYI, L.: Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Budapest 1942, s. 441–480.

⁴⁵Presvedčivo to dokazuje TÓTH, Z.: Mátyás király idegen zsoldosserege. A fekete sereg. Budapest 1925, s. 85. Nevedno, prečo obidve posledné už citované vojenskohistorické syntézy (slovenská i maďarská) túto skutočnosť obchádzajú. V maďarskej syntéze (Magyarország hadtörténete, c. d., s. 83) sa odhaduje celkový počet mestských vojakov (t. j. vlastne žoldnierov, ktorých mestá v Uhorsku stáli do krajinského vojska) v prvej tretine 15. storočia na 200–300 mužov, čo je podľa nášho názoru značne poddimenzovaný odhad.

⁴⁶ORTVAY, T.: c. d., 2/3 zv., s. 305.

⁴⁷O cenách výzbroje a vojenského výstroja v stredoveku je podaných viacero roztrúsených a zlomkovitých údajov, doposiaľ však neboli v celouhorských pomeroch komplexnejšie spracované.

⁴⁸KUBINYI, A.: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. In: Hadtörténelmi Közlemények, 103, 1990, č. 1, s. 66. Konkrétne v prípade Bardejova pozri IVÁNYI, B.: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. Budapest 1910, s. 156–402 (napr. č. 1369, 1423, 1519, 1537, 1553, 1848 atď.)

Priam nezastupiteľnú úlohu mali mestá v oblasti súvisiacej s mohutným rozvojom palných zbraní i vlastného delostrelectva. Mestá boli totiž hlavným výrobcom i dodávateľom týchto nových zbraní, pušného (strelného) prachu i munície. Okolo polovice 15. storočia boli takmer vo všetkých slobodných kráľovských mestách delolejárne a mlyny na výrobu pušného prachu. Mestá ho vyrábali pre svoju potrebu, no aj na predaj. Na výrobe zbraní a streliva sa podieľali početní remeselníci. Podľa odhadov mala delolejárna dielňa vyrábajúca väčšie kusy diel približne 30–40 zamestnancov. V mestách na Slovensku bola komcom stredoveku sústredená naprostá väčšina zbrojného priemyslu v rámci celého Uhorska.⁴⁹

MESTSKÉ FORTIFIKÁCIE

Z 12 slobodných kráľovských miest na Slovensku uvádzaných menovite v spomínanom zákonomnom článku 3/1514⁵⁰ bolo v stredoveku murovanými hradbami opevnených 9 miest, neohradené do konca stredoveku zostali Banská Bystrica,⁵¹ Banská Štiavnica⁵² a Zvolen⁵³, ako aj ostatné 4 (slobodné kráľovské) banské mestá nemenované výslovne v zákone, patriace však do združenia dolnouhorských čiže stredoslovenských banských miest: Banská Belá, Ľubietová, Nová Baňa a Pukanec.

Absencia hradieb u takmer všetkých slobodných kráľovských banských miest je do veľkej miery pochopiteľná. Vyplyvala z ich osobitnej geografickej polohy v husto zalesnenom a vysokohorskom teréne so sťaženým cestným prístupom. Je nepochybné, že vďaka faktoru výhody domáceho prostredia boli obyvatelia banských miest zväčša včas dobre informovaní o pohybe blížiaceho sa nepriateľa i o jeho sile, takže sa dokázali primerane pripraviť a zariadiť. Ide tu o príklad skĺbenia pasívneho prvku (geografického) s čínorodým činiteľom (prístupom mešťanov). Banské mestá však úlohu mestských fortifikácií nepodceňovali,⁵⁴ viaceré sa opevnili hradbami v 2. polovici 16. storočia, keď sa ocitli v pásme bezprostredného tureckého ohrozenia.

Ďalej aspoň stručne načrtujeme základné údaje o opevnení jednotlivých slobodných kráľovských miest.⁵⁵

Bardejov dostal roku 1352 právo konať jarmok, postaviť si múry a veže. Postupná premena na mesto vyvrcholila v roku 1376, keď získal úplnú samosprávu. Mestské hradby Bardejova vznikli v rokoch 1352–1376, keď vybudovali aj tri brány. Hornú bránu upravil Matej z Norimberga okolo roku 1405 na stanicu tridsiakového úradu. V druhom desaťročí 15. storočia hradby opevnili a doplnili ochodzami a priekopovými múrmi pod vedením miestneho majstra Mikuláša, zvaného Lapidida či Parlirer. Upravili sa aj mestské brány doplnením o mosty a pri západnej a východnej bráne vybudovali barbakány. Bašty a veže hradieb sa prvý raz spomínajú v roku 1438. Na konci stredoveku bolo mesto dobre opevnené, prístupné tromi bránami s barbakánmi a jednou bránkou, na hradbách bolo 23 bašt.⁵⁶

⁴⁹O úlohe miest v rozvoji delostrelectva a v zbrojnom priemysle pozri IVÁNYI, B.: A Magyar tüzérség fejlődésének vázlatja a XI. és XVI. században. Debreczen 1916; KULAŠIK, K.: Puškárstvo. Remeslo piatich storočí. Bratislava 1978.

⁵⁰Pozri poznámku č. 21.

⁵¹Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 1. Bratislava 1967, s. 33–36.

⁵²Tamže s. 61–77.

⁵³Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 3. Bratislava 1969, s. 475–476.

⁵⁴Zaujímavé poznatky o Banskej Bystrici v tomto smere prináša napr. RATKOŠ, P.: K topografii Banskej Bystrice v čase banického povstania (v rokoch 1525–1526). In: Historické štúdie IX. Bratislava 1964, s. 103–120.

⁵⁵O fortifikáciách našich miest je pomerne rozsiahla odborná literatúra, a to najmä z pamiatkárskoho i architektonického hľadiska. Množstvo parciálnych štúdií je uverejnených v ročenkách Monumentorum tutela. Keďže našim zámerom nebolo detailne skúmať túto problematiku, opierali sme sa predovšetkým o trojdielne dielo Súpis pamiatok na Slovensku, v ktorom je podaný ucelený a hutný prehľad o mestských fortifikáciách.

⁵⁶Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 1., A – J. Bratislava 1967, s. 79–82.

Budovanie mestského hradobného systému a murovaného opevnenia v Bratislave⁵⁷ spadá do obdobia posledného desaťročia 13. storočia, keď už jestvujúcemu mestu kráľ Ondrej III. udelil veľké mestské privilégium.⁵⁸ Je zaujímavé, že mesto sa neprímklo k hradu a ani nepočítalo s jeho ochranou, ako to bývalo zvykom naprostej väčšiny podhradských sídlisk a neskorších miest či mestečiek. Oproti hradu sa dokonca opevnilo hradobnými múrmi. Mestské hradby tvoril vysoký vnútorný múr, pred ním nižší (vonkajší) parkanový múr a hlboká priekopa, ktorá sa napúšťala vodou. Vstup do mesta chránili už od konca 13. storočia tri brány: Michalská na severnej, Laurinská na východnej a Vydrická na západnej strane. Nimi prechádzali a v meste sa spájali staré diaľkové cesty (Olomoucká, Nitrianska, Viedenská). Pred tieto brány tvaru hranolových veží s podchodom v prízemí, ktorý uzatvárala padacia mreža a ťažké dvojkrídlové vráta, postavili v 15. storočí polygonálne barbakány. Komunikáciu v nich zalomili v tupom uhle tak, aby prípadná priama delostreľba nemohla ohroziť vlastnú bránu. Začiatkom 15. storočia pribudla ako štvrtá hlavná brána na južnej strane od Dunaja aj dovtedajšia bránka nazývaná Rybárska.

Bratislavské mestské opevnenie bolo už od začiatku riešené veľmi progresívne. Malo parkanovú časť (zwinger), čiže plošinku s nižším hradobným múrom vloženým medzi hlavný hradobný múr a priekopu. Hlavný hradobný múr mal v hornej časti ochodzu, čiastočne vysunutú na krakorcoch do mesta a predprešň vytvorenú cimburím. K základnému pôdorysu hradobného múru patrili od začiatku kruhové nárožné veže – Obuvnícka a Pekárska. Na kamených hradbách vyrástol v prvej polovici 15. storočia rad delových bášť: Mäsiarska (spomínaná už roku 1434), Obuvnícka a Pekárska (1439), podkovovitá bašta za františkánskym kláštorom (1498), Prašná (1520). Medzi Vydrickou a Michalskou bránou sa na múre oproti hradu nachádzalo taktiež viacero delových bášť. Povyše veže Dómu sv. Martina, ktorá bola súčasťou mestského opevnenia, bola bašta Ungarfeind (čiže Nepriateľ Uhrov), ktorá dostala meno v čase bojov o uhorskú korunu v rokoch 1440–1442, keď mesto podporovalo Ladislava Pohrobka a hrad stál na strane Vladislava I. Jagelovského. Ďalšími baštami bola veža *Luginsland* (čiže Pozri do krajiny) spomínaná roku 1440, Vtáčia bašta, spomínaná už roku 1373. Za ňou smerom k Michalskej bráne sa nachádzali ďalšie, pravdepodobne dve polkruhové bašty, ktorých názvy sa nezachovali. Na vonkajšom obvode bratislavských predmestí sa do polovice 15. storočia postupne vybudovali ďalšie predsunuté valové opevnenia s palisádami, ktorých súčasťou boli opevnené brány na prístupových cestách. Roku 1434 bola vybudovaná brána na Suchom mýte, roku 1442 Krásnoveská (Schöndorfská) brána, roku 1464 Dunajská a roku 1499 Špitálska brána.

Osobitnú formu a funkciu v bratislavskom fortifikačnom systéme mali predmestské pevnosti, ktoré sa v dobových prameňoch nazývali tábory.⁵⁹ Bezpečne a po mene známe sú štyri tábory vybudované na južnom predmestí paralelne v línii medzi vodnou priekopou a Dunajom. Išlo vlastne o jednoduché poľné tvrdze, ktoré pozostávali spravidla z oploteného zemného návršia spevneného výstužou z kameňa, tehál i dreva, no mohlo ísť aj o stavby vybudované celé z pevného materiálu. Tábory plnili úlohu vonkajších mestských fortifikačných a strážnych stanovišť. Boli obsadené ozbrojenou posádkou, takže mali byť schopné brániť sa aj samostatne. Posádka tábora okrem toho podľa potreby a svojich možností výpadmi alebo streľbou znepokojovala obliehateľov mesta. Neďaleko Pekárskej bašty stál Starý tábor (*alter Tabor pey Pekenturn*), prvý raz spomínaný roku 1439, ktorý bol prepojený dreveným krytým

⁵⁷Tamže, s. 148–154; ako aj Dejiny Bratislavy. Bratislava 1966, s. 62–67; Dejiny Bratislavy. Bratislava 1982, s. 79–85.

⁵⁸Edícia a faksimile: HORVÁTH, V.: Bratislavské mestské privilégium. (Ondrej III. – 2. decembra 1291). Bratislava 1991.

⁵⁹Bližšie ORTVAY, T.: c. d., 2/1, s. 167–178. V tejto súvislosti treba poznamenať, že okrem prevažujúceho súvekeho nemeckého označenia Tabor, Thaber, sa však občas vyskytuje aj pomenovanie Polwerich (=Bollwerk), čo v tomto prípade značí poľné opevnenie, čiže vlastne jednoduchú tvrdzu.

mostom postaveným na koloch s mestskými hradbami. Tábor viackrát opravovali, roku 1509 sa spomína aj samostatná budova strážnice v tábore. Na príkaz mestskej rady bol tento tábor roku 1532 zlikvidovaný. Druhý Starý tábor stál na juhozápadnom predmestí, označoval sa aj ako Tábor za garbiarmi (prvá zmienka roku 1442 v podobe *Tabor hinter der lederern*, keď sa zároveň spomína aj *polwerich hinter den lederem*). Pred Rybárskou bránou bol Nový tábor (zmienka už roku 1434), ktorý bol najviac vysunutý ku korytu Dunaja, takže sa občas označoval aj ako Dolný či Spodný tábor (*nyder Tabor*). Vedľa neho sa v stredoveku nachádzala budova mestskej mýtnice. Štvrtým známym bol Vydrický tábor, nazývaný aj Biely. Prvá zmienka o ňom je z roku 1440 a ako už zo samotného názvu vyplýva, rozprestieral sa na západ od Vydrickej brány a Obuvníckej bašty. V prípade nebezpečenstva slúžil aj ako útočisko pre obyvateľov podhradskej osady Vydrice, ktorá nemala samostatné hradby. Tento tábor dala mestská rada zlikvidovať roku 1532.

Košice si hradby začali stavať koncom 13. storočia, pravdepodobne hneď po povýšení na mesto za vlády Ondreja III. Prvýkrát sa hradby spomínajú v mestskej listine z roku 1307 týkajúcej sa bratstva kožušníkov. Obranu hradieb zabezpečovali miestne cechy, hradby boli obklopené priekopou, do ktorej sa privádzala voda z mlynskeho náhona Hornádu. Náklady na údržbu hradieb od 14. storočia zaručovali aj nové dedičské predpisy, podľa ktorých sa na ich stavbu venovali dve tretiny majetku zanechaného bez závetu. Prvé pásmo hradieb sa v 15. storočí zosilnilo druhým pásmom, ktoré bolo postavené najmä za Žigmunda a Mateja I. Hradby mali dve hlavné brány – Hornú a Dolnú, ktoré stáli na južnom a severnom konci dlhého námestia. Kolmo na os námestia viedla od hornádskeho mosta smerom k západnému predmestiu cesta, ktorú uzatvárala pri Hornáde Mlynská brána a na západe tzv. Forgáčovská brána. Dvojité obvod stredovekých hradieb sledovala úzka Hradobná ulica vnútri mesta.⁶⁰ Ku koncu 15. storočia mali Košice 635 domov, približne 4200 obyvateľov a boli najväčším mestom na severovýchode krajiny a na treťom mieste v celouhorských pomeroch (po Budíne a Bratislave).⁶¹

Počiatky opevňovania Kremnice spadajú do konca 14. storočia, keď prvý farský kostol na kopci opevnili dvojítmými hradbami a v takto vzniknutom hrade zriadili sídlo komorského grófa. Vybudovanie mestskej hradby sa datuje do prvej štvrtiny 15. storočia, keď mestská rada dala na základe Žigmundovho nariadenia opevniť svoju výsadnú štvrť, čiže námestie (Ring) s patricijskými domami. Vonkajšie štvrte mesta, kde bývali baníci a minciari, neboli nikdy opevnené. Parcely domov na námestí siahali až k hradbám, takže tu nevytvorili hradobné uličky. Mestské opevnenie sa prvý raz vyslovene spomína až roku 1441, keď malo hradobný múr s baštami, tromi bránami a priekopou. Hradobný múr bol okrem priekopy chránený aj palisádami, ktoré sa však prvý raz písomne spomínajú roku 1537 ako šranky.⁶² V polovici 15. storočia bola Kremnica vyspelým a dobre chráneným mestom, rozdeleným do 9 štvrtí, mala asi 250 domov s 690 rodinami a 3000 obyvateľmi.⁶³

Levoča pri druhom vpáde Tatárov na Spiš roku 1285 nebola ešte opevnená. Predpokladá sa, že mestské hradby boli založené okolo roku 1310 a v priebehu prvej štvrtiny 14. storočia vybudované v celom hradobnom okruhu okolo mesta. Levočské hradby boli postavené z lomového kameňa, sledovali oblý pôdorys náhornej plošiny, na ktorej sa týčilo stredoveké mesto. Na príkrych severozápadných svahoch boli hradby pomerne jednoduché, no na južnej a východnej strane ľahko dostupného terénu bol vybudovaný dôkladný systém s vežami či baštami a miestami sa vyznačoval zložitou sústavou troch opevňovacích múrov s hradobnou priekopou. Niektoré veže v parkanovom múre boli dokončené až začiatkom 15. storočia. Podľa vývojových etáp vzniklo niekoľko typov báš: otvorené obdĺžnikové, uzavreté štvorcové

⁶⁰Súpis pamiatok na Slovensku, zv. 2. Bratislava 1968, s. 83.

⁶¹Tamže, s. 82.

⁶²Tamže, s. 131.

⁶³Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, zv. 2. Bratislava 1977, s. 100.

vé, polygonálne a podkovovité. Najstarší typ gotických bášť zo 14. storočia predstavujú bašty na východnej strane mesta, otvorené smerom do mesta a tvoriace záhyb v parkanovom múre, spevnený piliermi. Ich priestor vo výške hradobnej uličky zaklenovala valená kamenná klenba, ktorá tvorila podlahu pre delá v úrovni ochodze hradobného múru. Bašty zakončoval poprsnicový múr so strieľňami. Podľa potrieb vyvíjajúcej sa vojenskej techniky sa hradby Levoče v stredoveku takmer trvale obnovovali a dopĺňovali.⁶⁴

Prešov si začal stavať mestské hradby pravdepodobne až po roku 1374, keď Ľudovít I. nariadil postaviť hradby a poslal mestu majstra Ambróza z Diósgyöru. Roku 1404 kráľ Žigmund nariadil ďalšie práce na opevnení, takže vtedy pristavali nižší múr (parkan) k už existujúcim hradbám. Prešov teda mal už v 15. storočí vyspelé hradby, ktoré súvislo, elipsovite obklopovali stredoveké mesto. Vstup do mesta umožňovali brány s padacími (zdvíhacími) mostami na južnom a severnom okraji mesta, v hlavnom smere obchodnej frekvencie prešovských kupcov. Brána nazývaná Malá či Stredná bola tiež v strede západného hradobného múru. Severný okraj mesta uzatvárala Horná brána, umožňujúca príchod zo severu a cestu na sever a západ. Na bránu nadväzoval múr v elipsovitom oblúku na východ a pri Dolnej bráne uzavieral spodný okraj mesta. Dolná brána otvárala cestu smerom na juh a príchod z juhu. Na západnom okraji mesta už koncom 14. storočia bol múr s palisádami a priekopa s vodou, na ktorej boli postavené aj mlyny. V 30. rokoch 15. storočia sa vybuďoval nový múr vysunutý západnejšie a vyhlbilo sa aj nové koryto pre Mlynský potok.⁶⁵

Sabinov si začal stavať mestské hradby zaiste už hneď po povýšení na mesto v roku 1405. Hradby sa spevňovali počas celého 15. storočia a začiatkom 16. storočia boli zosilnené baštami. Mali pôvodne dve brány na koncoch námestia, malú bránku pri mlynskom potoku a 13 bášť.⁶⁶

Skalica si začala budovať mestské hradby po povýšení na mesto roku 1372, roku 1435 bola výstavba súvislých múrov dokončená. Hradby mali štyri brány – Holíčsku, Strážnickú, Stračinskú a Hornú pri hrade. Hradby boli zakončené cimburím, pozostávali z vysokého kamenného múru, na ktorého vnútornej strane bola postavená ochodza.⁶⁷

Trnava mala už v čase tatárskeho vpádu pomerne vyspelé mestské opevnenie, ktoré tvorilo až 42 murovaných veží pospájaných hlinenými valmi s drevenou konštrukciou. Do mesta sa vchádzalo štyrmi bránami vežového typu s prejazdom, prímestské vodné priekopy sa napúšťali z umelo vybudovaného rybníka a z potoka Trnávka. Súvislé mestské hradby sa vybudovali do polovice 14. storočia na uvedených starších základoch. Tvoril ich vysoký tehlový múr, zosilnený vežovými baštami so štvorcovým pôdorysom. Väčšie obnovovacie práce na hradbách sa vykonali v roku 1435. V druhej polovici 15. storočia boli mestské múry vzhľadom na vojnový ruch značne poškodené.⁶⁸

Okrem slobodných kráľovských miest vymedzených zákonom bolo aj niekoľko výsadných miest, ktoré v priebehu stredoveku patrili do uvedenej skupiny miest, avšak pre zálohovanie sa stali právne zemepanskými mestami. Aj z vojenského hľadiska mali však charakter plnohodnotného a plnoprávneho mesta (označovali sa ako *civitas*), keďže mali mestské hradby. Z nich na prvom mieste treba spomenúť Kežmarok. Prvá písomná správa o mestských hradbách je z roku 1348 a ďalšia z roku 1404, keď kráľ Žigmund poskytol Kežmarčanom daňovú úľavu na opravu požiarom poškodených hradieb.⁶⁹ Po odchode husitov z mesta roku 1433 chcel spišský župan Ján z Perína zbúrať mestské múry, ktorými bolo ohradené vnútorné mesto. Kráľ Žigmund však 25. septembra 1433 nariadil, aby okolité spišské mestá pomohli Kežmarčanom v oprave a modernizácii mestských hradieb.⁷⁰ Začiatkom 16. storočia pozozo-

⁶⁴SUCHÝ, M.: Dejiny Levoče, c. d., s. 95–97; Súpis pamiatok, c. d., zv. 2., s. 191–192.

⁶⁵Tamže, s. 540; Dejiny Prešova, c. d., s. 91–97.

⁶⁶Súpis pamiatok, c. d., zv. 3., s. 72.

⁶⁷Tamže, s. 101–102.

⁶⁸Tamže, s. 310; Dejiny Trnavy, c. d., s. 37.

⁶⁹Súpis pamiatok, c. d., zv. 2., s. 24; pozri aj poznámku č. 11.

⁷⁰VARSÍK, B.: Husitské revolučné hnutie a Slovensko. Bratislava 1965, s. 110, 119.

stávali hradby z dvojitého vysokého kamenného múru s radom hranatých a okrúhlych bášť. Celý intravilán bol opevnený hradbami až po breh Popradu, kde rozvetvené ramená rieky vytvárali prirodzenú ochranu, zaistenú iba jedným vysokým múrom. Vstup do mesta uzatvárali štyri mestské brány situované na hlavných výpadových cestách. Najsilnejšie boli opevnené Dolná a Horná brána, ktoré okrem obrannej veže mali aj predsunutý kruhový barbakán. Aj tretia mestská brána (Kušníerska) bola opevnená kruhovým barbakánom. Štvrtá brána (Nová) stála pri brode Popradu a nemala opevnenie.⁷¹

Trenčín mal v stredoveku trvalo charakter výsadného kráľovského mesta a zemepanským mestom sa stal po tom, čo ho roku 1477 záložným právom získali Zápoľskovci. Na základe listiny z 2. augusta 1397 možno predpokladať, že už vtedy hradby obkolesovali celé vnútorné mesto a napájali sa na opevnenie Trenčianskeho hradu. Mesto malo dve brány – Hornú (severnú) oproti mostu cez vázske rameno a Dolnú (južnú), ktorá vyúsťovala do predmestia ležiaceho na juh od vnútorného mesta.⁷²

Už v prvej polovici 15. storočia bola opevnená aj Krupina, no nešlo o pevné, murované, súvislé hradby, ale iba o palisádové opevnenie, aké v tom čase mal aj Zvolen, pretože murované hradby sa v Krupine začali stavať až v druhej polovici 16. storočia.⁷³ Palisádové opevnenie a súvislé pozemné valy malo v stredoveku aj Komárno⁷⁴ a možno predpokladať, že aj viaceré iné (zemepanské) mestá.

Spomedzi 13 či presnejšie 16 zálohovaných spišských mestečiek je existencia hradieb v stredoveku preukázaná v troch prípadoch; ide o Hniezdne, Podolínec a Spišskú Novú Ves.

Hniezdne, ktoré roku 1412 kráľ Žigmund povýšil na mesto s právami, aké užívajú iné slobodné mestá, si vybudovalo hradby v priebehu 15. storočia.⁷⁵

Podolínec bol opevnený hradbami pravdepodobne už koncom 13. storočia. V privilégii českého kráľa a krakovského i sandomierskeho kniežaťa Václava II., vydanom 8. novembra 1292, sa okrem výsad pre dedičného richtára Henricha (uvádzaného ako Heydenricus, advocatus de Podolin) udeľuje Podolínčanom magdeburské právo (*iura Meydeburgiensia*), mestu sa ukladá povinnosť ohradiť sa a súčasne sa spomínajú aj všetci obyvatelia Ľubovne a Hniezdného, ktorí majú poskytnúť pomoc pri budovaní hradieb Podolínca, v ktorom sa aj oni majú uchýliť v prípade nebezpečenstva.⁷⁶ Podolínec sa vďaka strategickej polohe na rozhraní Uhorska a Poľska rozvinul už v 14. storočí vo významné pohraničné mesto obkolesené súvislým hradobným múrom a priekopou. Slobodným kráľovským mestom sa stal roku 1412, tesne predtým, než ho kráľ Žigmund spolu s 13 spišskými mestečkami, Ľubovníanskym hradom, (Starou) Ľubovňou a Hniezdnym založil poľskému kráľovi Vladislavovi II. Medzi zálohovanými mestečkami mal Podolínec prioritné postavenie, pretože na údržbu jeho hradieb mali prispievať všetky ostatné mestečká.⁷⁷

Spišská Nová Ves si najneskôr začiatkom 15. storočia vybudovala mestské hradby s bránami, no bez zložitého opevňovacieho systému.⁷⁸ Za husitského ťaženia na Spiši roku 1433 sa

⁷¹Súpis pamiatok na Slovensku, c. d., zv. 2., s. 24.

⁷²Trenčín. Vlastivedná monografia, c. d., s. 54, 60.

⁷³ZREBENÝ, A.: Z feudálnych dejín Krupiny. Bratislava 1974, s. 19–20.

⁷⁴MÁCZA, M.: Vývoj Komárna v obrazoch. Komárno 1985, s. 7.

⁷⁵BENKO, J.: Prechod severospišských osád z dedinského emfyteutického práva na mestské právo. In: Spišské mestá v stredoveku, c. d., s. 40. V údajoch o vybudovaní hradieb sa autor v poznámke č. 64 odvoláva na: A Szepesmegeyi történelmi társulat évkönyve, 1908, s. 95–96. Michal Suchý existenciu hradieb Hniezdného roku 1412 nepotvrďuje, keď uvádza, že „...ostatné mestá, nachádzajúce sa v severnej a centrálnej časti Spiša, s výnimkou Podolínca, opevnenie nemali.“ (SUCHÝ, M.: Spišské mestá v poľskom zálohu. In: Spišské mestá v stredoveku, c. d., s. 59.) Mesto sa teda ohradilo asi až po zálohovaní.

⁷⁶„...ut universi incole Libenow et Cnizsna villarum ad civitatem iamdictam Podolin ingruente necessitatis articulo circa reparacionem fossati et municionem eius quamlibet subsidia impedere et ad eandem cum rebus suis omnibus confugere teneantur.“ JUCK, E.: c. d., č. 79, s. 77–78. Pozri aj LEHOTSKÁ, D.: c. d., s. 91.

⁷⁷Súpis pamiatok, c. d., zv. 2., s. 486. Pozri aj predchádzajúcu poznámku.

⁷⁸Súpis pamiatok, c. d., zv. 3., s. 150.

mesto spomína ako opevnené, bližšie však nie je známe, za akých okolností ho napadli a vyplienili tábortí.⁷⁹

Dôvodom, prečo ostatné spišské mestá zálohované Poľsku neboli v stredoveku obkolesené súvislými hradbami, bola najmä skutočnosť, že im v tom bránili okolité slobodné kráľovské mestá.⁸⁰ Levoča ešte v 17. storočí protestovala proti pokusom niektorých zálohovaných miest vybudovať si opevnenie.⁸¹ Aj keď zálohované mestá hospodársky prosperovali, z vojenského hľadiska sa pre absenciu hradieb nemohli stať opornými pevnosťami. Ako celok pozostávajúci vlastne z viacerých nesúvislých teritoriálnych enkláv predstavovali však vážny strategický problém. Zálohovaním sa totiž narušila kompaktnosť významného úseku severovýchodnej hranice krajiny, ako aj samotného územia Spišskej stolice. Preto uhorskí panovníci počnúc už Žigmundom a končiac Máriou Teréziou, vyvíjali spolu s uhorským snemom nemalé diplomatické úsilie v záujme vymanenia spišských miest z poľského zálohu.⁸²

VYZBROJENOSŤ A FUNKČNOSŤ HRADIEB

Palebnu silu a výzbroj jednotlivých miest dokumentujú len ojedinelo zachované súpisy či inventáre zbraní.⁸³ Bratislava mala roku 1443 evidovaných spolu 120 hlavni, ktoré sa nachádzali na hradobných múroch, baštách či iných mestských fortifikáciách.⁸⁴ Pechotných zbraní (čiže hákovníc a ručníc) bolo 62 a delostreleckých zbraní, čiže rôznych veľkých pušiek, mažiarov, tarasnic bolo spolu 44 kusov. Pušiek, ktoré sa vzhľadom na terminologickú nejasnosť nedajú presne zaradiť, bolo 14. Treba poznamenať, že súpis nezachytáva kompletný stav výzbroje, lebo nevieme, čo sa vtedy nachádzalo vo Vtáčej veži a napokon aj v mestskej zbrojnici, resp. aké osobné (sečné, bodné, úderné, tyčové a strelné mechanické) zbrane uchovávali mešťania doma. Aj napriek tomu je bratislavský súpis z roku 1443 nesmierne cenným a vlastne najstarším zachovaným dokladom o výzbroji a palebnej sile mesta v rámci celého Uhorska, takže ho uvádzame v plnom znení.⁸⁵

Prešov mal podľa súpisu vyhotoveného okolo roku 1495 9 diel (húfnic), 2 polohúfnice, 1 tarasnicu, 46 hákovníc a 29 ručníc (pišťal), ktoré boli umiestnené na dvoch bránach a 11 vežiach (baštách). Okrem toho sa spomínajú 4 prilby, 4 štíty, 4 oštepky, 2 kopije, viac než 2000 šípov (menovite aj 22 zápalných), viac ako 12 centnárov pušného prachu, 2 centnare síry, sud smoly a 1600 kusov „*phuszeyssen alias ferripedia*“. Súpis vyhotovený prešovským

⁷⁹ VARSÍK, B.: c. d., s. 111, kde sa uvádza: „Z listiny kráľa Žigmunda zo 6. decembra 1435 sa dozvedáme, že novoveskí mešťania predstúpili pred neho a predniesli mu o škodách, ktoré utrpeli od tábortí, ktorí napadli mesto, vyrabovali ho a podpálili, ba aj privilegiálne listiny vtedy odvliekli. Žigmund potvrdil im staré privilégia a dal im aj právo jarmokov.“ Podľa nášho názoru je však možné, že mešťania Spišskej Novej Vsi zámerne zveličili rozsah, a najmä škody husitského útoku, ba pripúšťame aj možnosť, že husití mesto vôbec nedobýli útokom. Naša hypotéza vyplýva zo všeobecne známej skutočnosti, že Spišská Nová Ves aj Kežmarok husitský vpád na Spiš roku 1433 využili dodatočne na to, aby si od kráľa Žigmunda vymohli privilégium na právo skladu, ktoré predtým ani jedno z oboch miest nemalo. (SUCHÝ, M.: Dejiny Levoče, c. d., s. 108). Našu pochybnosť o všeobecne tradovanej mienke týkajúcej sa dobytia Levoče husitmi roku 1431 vyslovujeme na inom mieste tejto štúdie.

⁸⁰ SUCHÝ, M.: Spišské mestá v poľskom zálohu. In: Spišské mestá v stredoveku, c. d., s. 81.

⁸¹ Tamže, pod poznámkou č. 158.

⁸² Podrobnejšie tamže, s. 56–71.

⁸³ O možnosti využitia súpisov zbraní mimo rámca vojenskej historiografie podáva svedectvo GÁCSOVÁ, A.: Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia. Bratislava 1972, s. 10–11. Autorka na základe viacerých zlomkovitých súpisov osobných zbraní v bardejovských domácnostiach odhaduje počet obyvateľov mesta v uvedenom období. Je škoda, že samotné zbrane vôbec nespomína.

⁸⁴ Súpis v metodologicke prikladnej a všestranne podnetnej štúdií rozoberá a zároveň porovnáva so súvekým inventárom zbraní Kolína nad Rýnom DURDÍK, J.: Bratislavský inventár palných zbraní z r. 1443. In: Historie a vojenství, 1967, 4, s. 573–592.

⁸⁵ *Statgut von pugsen klain und gros.*

Haubtman Hanns Rigler.

Item in dem Fleischerthuren l Stainpuxen und l Tarras puxen und in eynem vessel puluer auff 20 lb. und 60 pheil und 13 kugl kupphrein zu Tarras puxen.

mestským notárom obsahuje v závere latinsko-nemecký slovníček pomenovaní predmetov, ktorý je významným prameňom z hľadiska dobovej vojenskej terminológie.⁸⁶

Kremnica v rokoch 1505–1516 mala 6 mažiarov, 6 polomažiarov, 3 iné delá a 94 bradatic.⁸⁷

Banská Bystrica mala roku 1523 v zbrojnici na zámku 30 kuší, 5 kľukových navijakov, zdvihák (hever), 4 menšie pavézy, 6 štítov, 19 kopijí, halapartňu, 11 diel, 83 hákovníc, 17 ručníc, súdok a viacero fliaš s pušným prachom, 7 nádob na gule, 6 funtov pušného prachu, 2 sudy s veľkými a malými strelami (gul'ami), viac než 4000 šípov a 8 mečov.⁸⁸

Item auf Sannd Larenzen thuren hat der Gillig Stelczler 2 gras hockenpuxen und das dach daselbs schol man pessern.
H. Michel Wolff, habet cedulam.

Item in dem czwinger angehebt pey Sand Michels thar uncz zu Sand Larentzen thar 1 Tarras puxen und 1 stainpuxen und 4 kurz eysnein puxen und pleyein kugel zu den 4 puxen auf 10 lb., und puluer in einem kueffel auf 10 lb. und 100 pheył.

H. Petrus Kraus.

Item in dem polberich Sand Larentzen 2 tarras puxen und 2 Stain puxen und 3 klain puxen in einer lad.

Item in dem klain zwinger umb den Pekenthurren 1 eysnein tarras puxen.

Item in dem Pekenthurren 1 klaine Stainpuxen, ein eysnyn und 1 hockenpuxen.

Haubman Lannng Paul.

Item auf dem Fischerturen 1 Stain puxen und 1 Tarras puxen.

H. Michel Grünbalt.

Item in dem Newen Tabor 3 hocken puxen.

H. Hanns Feyrtag Goldsmid, habet cedulam.

Item in dem Alden polberich auf der Tuna 2 Tarras puxen und 2 kurze Stain puxen und 1 eysnein puxsel und 14 lb. puluer und 110 pheył.

H. Erasm Satler, habet cedulam.

Item in dem czwinger hinder dem Cristan smid in dem polberich 2 eysnein tarras puxen und 2 hocken puxen.

H. Hanreich Ach.

Item in dem Schusterturren 1 Tarras puxen und 1 klaine Stain puxen und 300 pheył und 1 newen peutel mit puluer auf 3 lb. und 52 pley kugel.

Haubman herr Stephan List.

Item auf Bedritzler Thar di gras Stain puxen und 1 Stain puxen haufnitz und 1 kurtz Stainpuxsel, 1 grasse Tarras puxen, 2 Tarras puxen in cyner lad, 1 klaine Tarras puxen, 1 klaine eysnein Tarras puxen, 1 grosse eysnein hocken puxen und 18 hantpuxen und 300 pheył in eyner lad und 3 fewer pheył und 2 pewtel mit puluer auf 6 lb. und pley kugel auf 12 lb.

H. Andreas von Frona.

Item in dem Tabor gegen der Bedricz 2 Stain puxen und 1 Tarras puxen und mer 1 eysnein Tarras puxen und 4 hocken puxen.

H. Mert von Brün im Wasserturen.

Item in dem Wasserthurn 1 Tarras puxen und 1 klaine puxen und 12 hantpuxen und hocken puxen duricheinander.

H. Partlome Scharrach, habet cedulam.

Item in dem Thurn Ungerfeint 1 Gras Tarraspuxen, 1 klaine Tarraspuxen und 1 puxen mit 2 Stukchen, 1 kupphrein morser, ein klainer, 2 eysnein morser und 2 hockenpuxen und 2 klaine puxen, gefast in laden, und di 4 hat er besunder in seinem haws.

Haubman N. Altmansdarffer im Vogelthurn.

H. Hanns Kromer.

Item in dem halb Thurn noch dem Voglthurn 1 klaine Stain puxen und 2 hockenpuxen und darnach in den andern halbthuren 2 hocken puxen und 1 klaine Stain puxen.

H. Caspar Ventur.

Item in dem czwinger pey dem Caspar pader 1 klaine Stain puxen.

H. Mathes Meindel.

Item im polberich Sannd Michael 1 Gras Tarras puxen und 2 gras Stainpuxen, 1 hocken puxen, 3 hantpuxen und oben im Thuren 1 hantpuxen und her hat selber in seinem aignen haws 8 gros hocken puxen, di auch der stat sind. (Prepis s drobnými chybamí, tamže s. 590–592; Archív mesta Bratislavy, Komorná kniha 6, s. 450–452.)

⁸⁶IVÁNYI, B.: Eperjes város tornyai, kapui és azoknak hadi felszerelése 1495 körül. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1910, s. 253–256.

⁸⁷Vojenské dějiny Československa, c. d., s. 328.

⁸⁸„Uff das schlos im Soll: Armprust 30, fuyntf laym, ain krappen, bavussen klaine 4, secztarzen 6, spies 19, hellbarten 1, grosser zwyg 11 stuyck, hacken puxen 83, handbuyschen 17, czechenfessle pulffer, pulffer flassen 15, czumitt pulffer fleschle 9, forma zu kugeln 7, hant buyschen pulffer pffund 6, ein wenig schwebel, zway vessle gros und klaine kugeln, 4000 pffyl ader mer, penck salscz 60, schwertt 8. Das yst da gewestt im 1523 jar, da her Linhart

Pozornosť, akú sme v doterajšom výklade venovali mestským fortifikáciám, nebola náhodná. Aj v súvislosti s nepreberným množstvom príkladov o trvalej, a najmä nákladnej starostlivosti o mestské opevnenie jednak zo strany panovníka a jednak samotných miest⁸⁹ sa vynára otázka, či sa stredoveké mestá na Slovensku vďaka hradbám dokázali uhájiť, čiže inak povedané, aká bola vojenská funkčnosť mestských fortifikácií v praxi. Zdá sa nám oprávneným vyvodit' zovšeobecňujúci poznatok, že opevnené mestá na Slovensku dokázali účinne vzdorovať obliehatelom uplatňujúcim klasickú stredovekú taktiku.⁹⁰ Napokon, v 15. storočí palné zbrane neboli ešte také dokonalé, aby dokázali prekonať výhody mestských opevnení. A navyše, aj obrana v tomto období mala výraznú prevahu nad útokom, takže dobytie fortifikácie bránenej odhodlanou posádkou bolo pre útočníka mimoriadne náročné.⁹¹

Mestá na Slovensku sa veľmi rýchlo prispôbili masovejšiemu nasadeniu vojenskej techniky – najmä strelným a palným zbraňami. Tieto zbrane sa vo veľkom množstve stali základom mestského výzbrojného arzenálu. Mestá najmä v 15. storočí ďalej prebudúvali i zdokonaľovali hradobný systém, a to obohacovaním o delové bašty. Ak sa teda ktorékoľvek opevnené mesto bránilo, bolo pre nepriateľa takmer nedobytným, ako sme na to už poukázali. Významnú úlohu pritom zohrával ľudský faktor, čiže obrancovia mesta.

Jediné ohradené mesto na Slovensku, ktorého dobytie priamym útokom je nepochybné, predstavuje Trnava, ktorú nepriateľ vojensky dobyl v roku 1468. Vojská českého kráľa Juraja z Poděbrad podnikli totiž za uhorsko-českej vojny nečakaný protiútok na uhorské pohraničie a udreli na Trnavu. České vojsko poškodilo a rozvážalo mestské hradby, vniklo do mesta, ktoré vydrancovalo a spustošilo. Kráľ Matej potom oslobodil Trnavčanov na desať rokov od platenia daní. Peniaze sa mali použiť na opravy mestského opevnenia.⁹²

V súvislosti s husitskými vpádmi sa v súčasnej slovenskej historiografii takmer bez pochyb prijíma a aj všade cituje názor, podľa ktorého husiti na jar 1431 vpadli z Poľska na Slovensko a po vyplienení Lechnického kláštora kartuziánov prenikla časť ich vojska na čele s Dobeslavom Puchalom až k Levoči, ktorú 1. apríla 1431 prepadla (dobyta) a takmer celú vypálila.⁹³ Ani jeden z relevantných domácich prameňov však tento názor priamo nepotvrďuje, výslovne sa spomína iba požiar či vyhorenie Levoče bez akejkoľvek zmienky o husitoch či o dákom vojenskom ohrození mesta.⁹⁴ Okolnosti obsadenia (či ako sa často uvádza

Wallach ist haptman worden, ist ym das uiberraiacht worden ym schloss Neyn Soll.“ RATKOŠ, P.: Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Bratislava 1957, s. 421.

⁸⁹Ide predovšetkým o rôzne daňové, colné (tridsiatkové) i mýtné úľavy (pre koniec stredoveku, pozri napr. Dejiny Trnavy, c. d. s. 48–52.), ktorých podrobnejšia konkrétna citácia presahuje rámec našej štúdie, lebo sama osebe by mohla rozsahom byť samostatnou prácou. Len mimochodom, na opevňovanie Bratislavy sa trvale vynakladala aj polovica čistého zisku bratislavskej mincovne, ktorú roku 1430 zriadil kráľ Žigmund a ktorú potom spravovali bratislavskí mešťania. (HUDÁKOVÁ, H.: Hospodársky rozmach slobodného kráľovského mesta. In: Dejiny Bratislavy. Bratislava 1966, s. 81–82.

⁹⁰V zásade sa uplatňovali dva najosvedčenejšie spôsoby: buď priamy útok, čiže sila, alebo vyhľadovanie. Zväčša sa však obidva kombinovali, takže najprv sa uskutočnil útok, a keď nebol úspešný, útočníci mesto obkľúčili a vyhľadovaním ho chceli donútiť, aby sa vzdalo. (KLUČINA, P. – ROMANÁK, A.: Človek, zbraň a zbroj v obraze doby. 5.–17. stol. 1. díl, Praha 1983, s. 103.) Obkľúčenie bolo však nákladnou i zdĺhavou vojenskou akciou, takže v slovenských pomeroch sa v 15. storočí používala zväčša vojnová lesť, ako na to poukazujeme v ďalšej časti.

⁹¹Vojenské dejiny Československa, c. d., s. 252.

⁹²Dejiny Trnavy, c. d., s. 59.

⁹³Pôvodcom tohto názoru je VARSÍK, B.: c. d., s. 59–61. V poslednej akademickej syntéze dejín Slovenska sa nevedno prečo uvádza, že časť husitského vojska „pod vedením poľského šľachtica Dobeslava Puchala prenikla až do Levoče a podpálila jej predmestia“ (podč. V. S. – Dejiny Slovenska, c. d., s. 392.)

⁹⁴Spíšská kronika doslova uvádza: „Anno domini MCCCCXXXI am ostertag ist dy stat Lewtscha daz meiste teil verprant.“ VARSÍK, B.: c. d., s. 59, (pozn. č. 175) s odvolávkou na A Szepesmegyei történelmi társulat évkönyve, VII, 32). Hainova kronika napísaná na základe údajov starších levočských kronikárov uvádza o čosi širší údaj: „Anno 1431. Ist die Leutsch fast gantz am h. Ostertag auszgebrand worden, durch einen Polnischen Edelmann mit nahmen Pukalo, und hatt damals bey die 44291 fl. schaden empfangen, sind auch 18 Personen mit verbrand worden.“ (Hain Gáspár Löcsei krónikája, Löcse 1910–1913, s. 14).

dobytia) Skalice husitmi v júni 1432 sú neznáme,⁹⁵ rovnako je to v prípade Žiliny, kde nie je známy dokonca ani približný dátum obsadenia.⁹⁶

Iným prípadom bolo však podmanenie mesta lešťou. Aj tu na prvom mieste treba uviesť Trnavu. Za husitských vojen sa podarilo husitom zmocniť sa mesta v čase konania jarmoku (pravdepodobne výročného trhu na sviatok sv. Jána Krstiteľa – 24. júna) roku 1432, keď sa malá skupina husitov prestrojila za kupcov a pokojne vošla cez deň do mesta. V noci potom premohli málopočetné stráže dvoch mestských brán a vpustili svojich druhov do Trnavy, takže husitské vojsko obsadilo mesto vlastne bez boja.⁹⁷ Bližšie neznámou lešťou sa husitom podarilo 23. 4. 1433 zmocniť Kežmarku.⁹⁸

Mestské hrady Trnavy (ako aj Skalice) sú zároveň príkladom toho, že slúžili ako dobrá záštita i pre podmaniteľov mesta. Stále husitské posádky v týchto mestách nenašli vojenského premožiteľa. Ukázalo sa to hneď na jeseň 1432, keď silné uhorské vojsko zmobilizované z celej krajiny nedokázalo dobyť Trnavu a vyhnúť husitskú posádku, ktorá aj neskôr odolala viacerým útokom a v meste sídlila až do jari 1435.⁹⁹ Veliteľ trnavskej husitskej posádky Blažek z Borotína opustil a vydal mesto, až keď mu kráľ Žigmund odstúpil panstvo Veselí na Morave a záložoval hrad Bzenec. Husiti pri odchode z Trnavy pobrali mnohé cennosti, ktoré Trnavčania neskôr vykúpili.¹⁰⁰

Bránené hrady opevnených miest na Slovensku boli neprekonateľnou prekážkou pre útočníkov aj v pohnutých časoch Jiskrovho panstva, vojenského pôsobenia brátrikov a počas ďalších vojnových udalostí v druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia.¹⁰¹

* * *

Na záver musíme zdôrazniť, že v štúdiu sme nemohli dať odpoveď na všetky otázky širokého okruhu problematiky vymedzenej názvom.¹⁰² Jednotlivé časti tohto náčrtu sú vlastne akousi sondou vypracovanou na základe vydaných prameňov a doterajšej odbornej literatúry, a len veľmi obmedzene či skôr náznakovo aj z bohatstva zatiaľ nepublikovaného archívneho materiálu. Je len pochopiteľné, že ktorýkoľvek z načrtnutých tematických okruhov je i bude možné a aj potrebné ďalej parciálne rozvíjať tak v časovej, ako aj v obsahovej horizontále a vertikále.

⁹⁵VARSIK, B.: c. d., s. 252–255.

⁹⁶Tamže, s. 274–283.

⁹⁷Dejiny Trnavy, c. d., s. 53.

⁹⁸Dejiny Slovenska, c. d., s. 393 uvádzajú doslova, že husiti „dobyli Kežmarok“. O dobytí však ťažko možno hovoriť, lebo aj B. Varsik uvádza, že „táborití vnikli do mesta zradnou úskočnosťou“. (VARSIK, B.: c. d., s. 110. Autor tu cituje súvekeho poľského kronikára Jána Długosza uvádzajúceho, že Kežmarok vtedy postrádal obrancov – „oppidum Kesmark vacuum defensoribus“.)

⁹⁹VARSIK, B.: c. d., s. 199. Autor sa v tejto inak vedecky kritickej a faktograficky i obsahovo mimoriadne hutnej práci podrobnejšie zaoberá pôsobnosťou stálych husitských posádok v mestách Trnava, Topoľčany, Skalica, Žilina, ako aj na hradoch Likava a Lednica. (Tamže, s. 161–285.) Okrem Trnavy však neuvádza bližšie okolnosti a presné dátumy obsadenia či podmanenia spomínaných miest husitmi. Aj táto okolnosť nás utvrdzuje v domnienke, že husiti, ktorých mimoriadne vojenské kvality nemožno ani v najmenšom spochybňovať, nedobyli priamym útokom ani jedno hradbami opevnené mesto na Slovensku.

¹⁰⁰Roku 1437 Trnava zaplatila Blažkovi z Borotína viac ako 300 zlatých za kalichy, monštrancie, omšové rúcha i knihy a 14 zlatých za zlatú bulu Bela IV., ktorou bolo spečatené najstaršie mestské privilégium z roku 1238. O túto zlatú pečať mesto definitívne prišlo roku 1683 za povstania Imricha Tököliho, keď ju z listiny odtrhli a odcudzili kuruci. (Dejiny Trnavy, c. d., s. 9, 54.)

¹⁰¹Napríklad Ján Jiskra sa roku 1456 márne niekoľko mesiacov pokúšal dobyť Kežmarok, ktorý držal Martin Breal, niekdajší jiskrovský a potom brátrický kapitán. (BARÁTHOVÁ, N.: Nad Kežmarkom vietor veje..., Bratislava 1990, s. 21.)

¹⁰²Pri záverečnej redakcii sme museli z rozsahových dôvodov vypustiť časť o vojenskej organizácii mesta a o mestských branných silách, pričom poznamenávame, že na niektoré tieto aspekty sme v základných črtách už poukázali inde. (SEGEŠ, V.: c. d., s. 243–247.)

V. S E G E Š: BEDEUTUNG DER STÄDTE IN DER SLOWAKEI IM UNGARISCHEN MILITÄRWESEN
AM ENDE DES MITTELALTERS

Die Bürger im Königtum Ungarn spielten im Militärwesen keine Schlüsselrolle, aber im Wehrsystem hatten ein unersetzlicher Platz. Die Form der militärischen Pflichten der privilegierten Städte (der königlichen Freistädte sowie der Bergstädte) wurde vom Charakter der militärischen Konflikte und zeitmäßigen Verhältnisse abhängig, so daß sie durch mehrere Änderungen durchgegangen ist.

Die militärische Pflicht der Städte und Bürger fußte einerseits in ihrer Anschluß an generelle Landesverteidigung und zwar durch die Zahlung der ausserordentlichen militärischen Steuer, durch die Versorgung des Heeres mit Waffen, Ausrüstung, Ausstattung und Lebensmittel, als auch durch die Zustellung der festgelegten Anzahl der Soldaten, und andererseits in der unmittelbaren Verteidigung der eigenen Stadt. In diesem Fall handelte es sich zunächst um den Wachdienst oder im Falle der unmittelbaren Bedrohung um den Kampfdienst der Bürger, vor allem aber um den Aufbau und der Instandhaltung der städtischen Fortifikationen. Aus diesem Grund bemüht sich der Verfasser um einen Gesamtblick auf das Phänomen der mittelalterlichen Stadt und der Stadtbefestigung in dem ungarischen legislativ-juristischen Bereich (des zuständigen gesetzlichen Artikels aus dem Rechtsbuch Tripartitum von Stephanus Verböcius), aber auch aus der praktischen Sicht. In dem Teil, der der Bewaffnung und Ausrüstung der Städte gewidmet ist, ist auch *Statgut von pugsen klajn und gros* aus Bratislava im Jahre 1443, bis heute das älteste Dokument dieser Art im Rahmen des ganzen Ungarns, erwähnt.